Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O‘ZBEK GURUHLARIDA RUS TILINI O‘QITISHDA LINGVISTIK INTERFERENSIYANI BARTARAF ETISHNING METODIK SHARTLARI

Abdurashidova Nozima Abduraxmon qizi
E-mail: nozimaabdurashidova2000@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23152368

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilarga rus tilini o‘rgatish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik interferensiya hodisasi va uni kamaytirishning metodik shartlari tahlil qilinadi. O‘zbek va rus tillarining fonetik, leksik, morfologik hamda sintaktik tizimlaridagi farqlar o‘rganuvchilarning og‘zaki va yozma nutqida turli xatolarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lishi mumkin. Maqolada interferensiyani faqat xatolar majmui sifatida emas, balki o‘rganuvchining mavjud til tajribasi va yangi til tizimi o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasi sifatida o‘rganish zarurligi asoslanadi. Shuningdek, qiyosiy tahlil, xatolar diagnostikasi, bosqichma-bosqich mashqlar, kommunikativ vaziyatlar va individual teskari aloqaga asoslangan metodik yondashuvlar taklif etiladi.

KALIT SO‘ZLAR

lingvistik interferensiya, rus tilini o‘qitish metodikasi, o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar, tillararo ta’sir, qiyosiy tahlil, grammatik xatolar, kommunikativ kompetensiya, nutq faoliyati, metodik shartlar.

KIRISH

Bugungi kunda rus tilini o‘qitish jarayonida o‘rganuvchilarning grammatik qoidalarni bilishi bilan bir qatorda, ushbu bilimlardan real muloqotda to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, rus tilini ona tili o‘zbek tili bo‘lgan o‘quvchilarga o‘rgatishda ikki tilning strukturaviy xususiyatlarini hisobga olish zarur. Chunki o‘rganuvchi yangi tilni o‘zlashtirish davomida avval shakllangan lingvistik bilimlari, nutqiy odatlari va fikrni ifodalash usullariga tayanadi.

Tilshunoslikda bir tilning boshqa tilga ta’siri natijasida yuzaga keladigan hodisalardan biri lingvistik interferensiya deb yuritiladi. U, odatda, o‘rganuvchining ona tiliga xos birliklar va qoidalardan yangi tilni qo‘llash jarayonida foydalanishi bilan namoyon bo‘ladi. Interferensiya talaffuz, so‘z tanlash, grammatik shakllarni qo‘llash va gap tuzish darajalarida kuzatilishi mumkin.

O‘zbek va rus tillari grammatik qurilishi, so‘zlarning shakllanishi, grammatik ma’nolarning ifodalanishi hamda ayrim sintaktik munosabatlarni tashkil etish usullari bilan farqlanadi. O‘zbek tilida grammatik munosabatlar ko‘pincha qo‘shimchalar orqali ifodalansa, rus tilida so‘zlarning kelishik shakllari, moslashuv va predloglar muhim vazifani bajaradi. Ushbu farqlarni hisobga olmasdan tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘rganuvchi qoidalarni yodlashi mumkin, biroq ularni nutqda mustaqil qo‘llashda qiyinchiliklarga duch keladi.

Maqolaning maqsadi o‘zbek guruhlarida rus tilini o‘qitishda lingvistik interferensiyaning yuzaga kelish omillarini tahlil qilish hamda uni kamaytirishga xizmat qiladigan metodik shartlarni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Lingvistik interferensiya tillararo aloqalar va ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayoni bilan bog‘liq murakkab hodisadir. U o‘rganuvchining ona tilidagi bilimlarini yangi tilga ko‘chirishida namoyon bo‘ladi. Bunday ko‘chirish har doim ham xatoga olib kelmaydi: tillardagi o‘xshashliklar o‘rganishni yengillashtirishi mumkin, tizimlar o‘rtasidagi farqlar esa ayrim hollarda noto‘g‘ri shakllardan foydalanishga sabab bo‘ladi.

U. Vaynrayxning tillararo aloqalar haqidagi qarashlari interferensiyani turli til tizimlarining o‘zaro ta’siri doirasida tushunishga imkon beradi. Rus tilini o‘qitish metodikasida esa o‘rganuvchining mavjud til tajribasi, o‘zlashtirish darajasi va nutqiy ehtiyojlarini hisobga olish muhimdir [1; 7].

Interferensiyani bartaraf etish deganda ona tilining ta’sirini butunlay yo‘qotish tushunilmasligi kerak. Asosiy vazifa — o‘rganuvchiga rus tilining me’yorlarini anglash, turli kommunikativ vaziyatlarda mos til vositalarini tanlash va o‘z nutqini nazorat qilishni o‘rgatishdir [8].

O‘zbek guruhlarida rus tilini o‘rganish jarayonida interferensiyaning quyidagi ko‘rinishlariga e’tibor qaratish mumkin:

1. Fonetik interferensiya. Rus tilidagi urg‘u, ayrim tovushlarning talaffuzi, undoshlarning qattiq-yumshoqligi va intonatsiya xususiyatlarini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liq.

2. Leksik-semantik interferensiya. O‘zbek tilidagi so‘zning ma’nosi yoki qo‘llanish doirasini rus tilidagi o‘xshash birlikka to‘liq ko‘chirish natijasida yuzaga kelishi mumkin.

3. Morfologik interferensiya. Rus tilidagi grammatik jins, kelishik, fe’l shakllari va so‘zlarning o‘zaro moslashuvini qo‘llashda namoyon bo‘ladi.

4. Sintaktik interferensiya. Ona tiliga xos gap qurilishi va so‘z tartibini rus tilidagi nutqqa ko‘chirish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Mazkur tasnif o‘qituvchiga o‘quvchi xatosini faqat noto‘g‘ri javob sifatida emas, balki muayyan til hodisasini o‘zlashtirishdagi qiyinchilik belgisi sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Interferensiyaning oldini olish uchun, avvalo, o‘zbek va rus tillari o‘rtasidagi farqlarni ta’lim mazmuniga to‘g‘ri kiritish lozim.

Birinchi muhim jihat — grammatik jins kategoriyasidir. O‘zbek tilida otlar rus tilidagi kabi grammatik jins bo‘yicha tasniflanmaydi. Rus tilida esa otning jinsi sifat, olmosh va o‘tgan zamondagi fe’l shakllariga ta’sir qiladi. Shu sababli o‘rganuvchilar новая книга, новый стол, новое окно kabi birikmalarda ot va unga bog‘liq so‘zlarning shakllarini muvofiqlashtirishda qiynalishlari mumkin.

Bunday vaziyatda faqat grammatik qoidani tushuntirish bilan cheklanmaslik kerak. O‘quvchiga otni tegishli sifat bilan birga o‘rganish, birikmalarni taqqoslash va ularni gap tarkibida qo‘llash imkonini beradigan mashqlar taklif etilishi lozim.

Ikkinchi muhim jihat — kelishiklar va predloglarning qo‘llanishidir. O‘zbek tilida kelishik ma’nolari asosan qo‘shimchalar yordamida ifodalansa, rus tilida kelishik shakllari predloglar bilan birgalikda ham ishlatiladi. Masalan, в школе, из школы, к школе birikmalarida predlog va kelishik shakli birgalikda ma’no hosil qiladi. Bu holatda o‘rganuvchi faqat so‘z oxirini o‘zgartirishni emas, balki predlog, kelishik va ma’no o‘rtasidagi munosabatni ham tushunishi kerak.

Uchinchi jihat — fe’l shakllari va harakatning ifodalanishidir. Rus tilidagi fe’l turi, zamon shakllari va harakat yo‘nalishini bildiruvchi fe’llar o‘zbek tilidagi ifoda vositalari bilan har doim ham to‘liq mos kelmaydi. Shu bois bunday birliklarni alohida so‘zlar sifatida yodlashdan ko‘ra, ularni vaziyat, ma’no va nutqiy vazifa bilan bog‘lab o‘rgatish samaraliroq metodik yo‘l bo‘lishi mumkin.

To‘rtinchi jihat — sintaktik qurilish. O‘zbek tilida kesimning gap oxirida kelishi odatiy bo‘lsa, rus tilida so‘z tartibi kommunikativ maqsadga qarab o‘zgarishi mumkin. Ona tilidagi qolipni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish gapning grammatik yoki uslubiy jihatdan noqulay tuzilishiga olib kelishi ehtimoli bor.

Ushbu misollar o‘zbek tilining ta’siri har bir o‘rganuvchida bir xil namoyon bo‘ladi degani emas. Xatolarning turi va chastotasi ta’lim bosqichi, rus tilini bilish darajasi, til muhiti va o‘qitish tajribasiga ham bog‘liq.

Tadqiqot metodologiyasi nazariy manbalarni tahlil qilish, o‘zbek va rus tillarining fonetik, leksik, morfologik hamda sintaktik xususiyatlarini qiyoslash, tipik xatolarni guruhlash va metodik umumlashtirish usullariga tayandi. Kommunikativ yondashuv masalalari E. I. Passov, til o‘zlashtirishning psixologik jihatlari I. A. Zimnyaya, til tizimi va nutq faoliyati munosabati esa L. V. Shcherba qarashlari asosida ham ko‘rib chiqildi [11; 12; 13].

NATIJALAR

Lingvistik interferensiyani kamaytirish uchun ta’lim jarayoni izchil diagnostika, tushuntirish, mashq qilish va natijalarni tahlil qilishga asoslanishi kerak. Quyidagi metodik shartlar bu jarayonni maqsadli tashkil etishga yordam beradi.

Birinchi shart — o‘rganuvchilarning individual qiyinchiliklarini diagnostika qilish. O‘qituvchi mashg‘ulot boshida yoki yangi mavzuni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning qaysi til hodisalarida ko‘proq xato qilishini aniqlashi lozim. Buning uchun qisqa yozma topshiriqlar, og‘zaki savol-javoblar, tarjima mashqlari va erkin nutq namunalari qo‘llanishi mumkin.

Masalan, kelishiklarni o‘zlashtirishdagi qiyinchilikni aniqlash uchun o‘quvchiga predlogli birikmalarni to‘ldirish, gap tuzish va kichik matn yozish topshiriqlari beriladi. Turli topshiriqlardagi natijalarni taqqoslash orqali xato faqat qoidani bilmaslikdanmi yoki uni erkin nutqda qo‘llashdagi qiyinchilikdanmi, degan savolga aniqlik kiritish mumkin.

Ikkinchi shart — qiyosiy tahlildan maqsadli foydalanish. O‘zbek va rus tillaridagi farqlarni o‘quvchiga tushunarli shaklda ko‘rsatish zarur. Biroq qiyosiy tahlil barcha qoidalarni ikki tilda parallel tushuntirish bilan cheklanmasligi kerak. U aynan o‘rganilayotgan mavzudagi qiyinchilikni anglashga xizmat qilishi lozim.

Masalan, rus tilidagi grammatik jins mavzusida otlar va ularga bog‘langan sifatlarning shakllari taqqoslanadi. Keyin o‘quvchilar otning jinsini aniqlash, mos sifatni tanlash va mustaqil gap tuzish bosqichlaridan o‘tadilar [6].

Uchinchi shart — mashqlarni oddiydan murakkabga qarab tashkil etish. Interferensiyani kamaytirishga qaratilgan mashqlar izchil bosqichlarda tashkil etilishi maqsadga muvofiq: til hodisasini tanish va farqlash; tegishli grammatik shaklni tanlash; namunaga tayangan holda gap tuzish; berilgan vaziyatda mustaqil fikr ifodalash; erkin nutqda to‘g‘ri shakllarni qo‘llash va o‘z xatolarini tuzatish.

Bunday ketma-ketlik o‘quvchining qoidani bilishidan uni amalda qo‘llashigacha bo‘lgan jarayonni qamrab oladi [6; 7].

To‘rtinchi shart — kommunikativ vaziyatlarga asoslangan ta’limni tashkil etish. Grammatik bilimlar real muloqotdan ajratilgan holda o‘rgatilsa, o‘quvchi qoidani mashqda to‘g‘ri qo‘llab, erkin suhbatda xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin. Shuning uchun o‘rganilayotgan til hodisalarini dialog, munozara, rolli o‘yin, tavsiflash va qisqa hikoya tuzish kabi faoliyatlar bilan bog‘lash zarur.

Masalan, kelishik va predloglarni mustahkamlashda yo‘l so‘rash, manzilni tushuntirish yoki biror joyning joylashuvini tasvirlash vaziyatlaridan foydalanish mumkin. Bu usul grammatik shakllarni ma’no va kommunikativ vazifa bilan bog‘lashga yordam beradi.

Beshinchi shart — individual teskari aloqa va xatolar ustida tizimli ishlash. O‘qituvchi o‘quvchining barcha xatolarini bir vaqtning o‘zida tuzatishga urinmasdan, dars maqsadiga muvofiq ravishda asosiy xato turlarini tanlashi mumkin. Xato aniqlanganda uning to‘g‘ri shaklini ko‘rsatish bilan bir qatorda, sababini tushuntirish va o‘quvchiga o‘z javobini qayta tuzatish imkonini berish muhimdir.

Masalan, grammatik jins bilan bog‘liq xato takrorlansa, o‘quvchi tegishli ot va sifatni alohida yodlash o‘rniga, ularni birikma sifatida qayta mashq qiladi. Keyingi mashg‘ulotlarda shu hodisaning yangi gaplarda qo‘llanishi tekshiriladi [9; 10].

Oltinchi shart — natijalarni muntazam kuzatish va metodikani moslashtirish. O‘qituvchi o‘quvchining faqat yakuniy bahosini emas, balki xatolar tarkibi va takrorlanish holatlarini ham tahlil qilishi kerak. Buning uchun kuzatuv jadvali, xatolar portfeli yoki mavzular bo‘yicha qisqa diagnostik topshiriqlardan foydalanish mumkin [9; 10].

Bunday yondashuv o‘qituvchiga qaysi metodik usullarni davom ettirish, qaysi mavzularni qayta tushuntirish va qaysi o‘quvchilarga qo‘shimcha mashqlar berish kerakligini aniqlashga yordam beradi.

MUHOKAMA

Yuqoridagi shartlarni birlashtirib, lingvistik interferensiyani kamaytirishga qaratilgan besh bosqichli metodik modelni taklif etish mumkin.

Birinchi bosqich — diagnostika. O‘quvchilarning mavjud bilimlari va tipik xatolari aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — qiyosiy tushuntirish. O‘zbek va rus tillari o‘rtasidagi muayyan farq misollar orqali ochib beriladi.

Uchinchi bosqich — nazorat qilinadigan mashq. O‘quvchilar berilgan qoidaga muvofiq shakllarni tanlaydi, gaplarni to‘ldiradi va namunalarni o‘zgartiradi.

To‘rtinchi bosqich — kommunikativ qo‘llash. O‘rganilgan til hodisasi dialog, yozma matn yoki mustaqil nutqda ishlatiladi.

Beshinchi bosqich — refleksiya va qayta diagnostika. O‘quvchi o‘z xatolarini tahlil qiladi, o‘qituvchi esa keyingi mashg‘ulotlar uchun zarur tuzatishlarni belgilaydi.

Mazkur modelning metodik ahamiyati shundaki, unda xatolarni aniqlash va tuzatish alohida faoliyatlar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan ta’lim jarayoni sifatida qaraladi. Shu bilan birga, modelning samaradorligini muayyan o‘quvchilar guruhida tajriba orqali tekshirish talab etiladi. Uni amaliyotda qo‘llashdan oldin o‘quvchilarning yoshi, til darajasi, dars davomiyligi va o‘quv dasturi hisobga olinishi lozim.

Taklif etilgan model nazariy-metodik tavsiya sifatida qaraladi: uning samaradorligi o‘quvchilarning yoshi, rus tilini bilish darajasi, ta’lim muhiti va mashg‘ulotlar davomiyligiga qarab farq qilishi mumkin. Shu sababli uni amaliyotga joriy etishda boshlang‘ich diagnostika, muntazam kuzatuv va yakuniy natijalarni taqqoslash muhim.

XULOSA

O‘zbek guruhlarida rus tilini o‘qitishda lingvistik interferensiyani kamaytirish o‘quvchilarning ona tilini inkor etish yoki uning ta’sirini butunlay yo‘qotishga emas, balki ikki til o‘rtasidagi farqlarni anglash va rus tilining me’yorlarini ongli ravishda qo‘llashga yo‘naltirilishi kerak.

Maqolada interferensiyani kamaytirishning muhim metodik shartlari sifatida individual diagnostika, qiyosiy tahlil, bosqichma-bosqich mashqlar, kommunikativ vaziyatlardan foydalanish, individual teskari aloqa va natijalarni muntazam kuzatish ajratildi. Ushbu shartlarning o‘zaro uyg‘unligi o‘rganuvchilarning til hodisalarini chuqurroq anglashiga hamda grammatik bilimlarni nutqiy faoliyatda qo‘llashiga yordam berishi mumkin.

Taklif etilgan besh bosqichli model nazariy-metodik asos sifatida qaraladi. Uning amaliy samaradorligini aniqlash uchun o‘quvchilar nutqidagi xatolarni dastlabki va yakuniy diagnostika orqali taqqoslash, mashg‘ulot natijalarini tahlil qilish hamda turli metodik usullarning ta’sirini tekshirish zarur. Bu esa kelgusida rus tilini o‘qitish metodikasini o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘rganuvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda takomillashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. — Киев: Вища школа, 1979.
2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). — Москва: ИКАР, 2009.
3. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. — Москва: Высшая школа, 2008.
4. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. — Москва: Смысл, 2003.
5. Балиходжаев Н. К. Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков. Морфология. — Ташкент: Ўқитувчи, 1987.
6. Lado R. Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers. — Ann Arbor: University of Michigan Press, 1957.
7. Odlin T. Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
8. Selinker L. Interlanguage. — International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. — 1972. — Vol. 10, No. 3. — P. 209–231.
9. Ellis R. The Study of Second Language Acquisition. 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2008.
10. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching. 5th ed. — White Plains, NY: Pearson Longman, 2007.
11. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. — Москва: Просвещение, 1991.
12. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. — Москва: Просвещение, 1991.
13. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — Ленинград: Наука, 1974.